

Парламент тарихи ва уни миллий хавфсизликни таъминлашда тутган ўрни: миллий ва хорижий тажриба

Сарвар Холиқов

Тошкент давлат юридик университети мустақил изланувчиси
samsmith99@mail.ru +998901340434
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7018400>

ARTICLE INFO

Received: 16th August 2022

Accepted: 20th August 2022

Online: 24th August 2022

KEY WORDS

Парламент, Қонунчилик палатаси, Сенат, миллий хавфсизлик, Европа мамлакатлари.

Инсоният тарихининг бир неча минг йилик тажрибаси шуни тасдиқлайдики, давлатнинг ривожланишида ҳокимиятнинг оқилона йўлга қўйилганлиги ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Хусусан, айнан давлат ҳокимиятининг қайси йўналишда, кимлар томонидан ва қай йўсинда амалга оширилиши кўп жиҳатдан мамлакат ва аҳоли тақдирини белгилаб келган. Доим давлат ҳокимияти масаласини тадқиқ қилиш илмий изланувчилар ва амалиётчилар учун жуда қизиқ мавзулардан бири бўлган. Жумладан, профессор З.М.Исломов фикрича, “ҳокимият масалалари ҳеч қачон сиёсий майдондан четда бўлмаган ва ҳар қандай ҳолларда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган” [1]. Политология, давлат ва ҳуқуқ назарияси, конституциявий ҳуқуқ ҳамда бошқа фанлар доирасида ўрганилади.

ABSTRACT

Мақолада парламент тарихи, хусусан унинг юзага келиш босқичлари, ривожланиш тенденциялари, бу йўналишдаги хорижий мамлакатларнинг тажрибаси, шунингдек миллий хавфсизликни таъминлаш бўйича парламентнинг роли ҳақида сўз боради. Шу билан бирга, миллий хавфсизликни таъминлаш йўналишида Ўзбекистондаги мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимлари, миллий хавфсизликни таъминлаш йўналишидаги замонавий усул ва механизмлари ҳақида баён этилган.

Ҳуқуқий давлатчиликни шакллантириш кўплаб муаммоларни бартараф этиш билан боғлиқ бўлган мураккаб ва давомли жараён дир. Парламентаризм принциплари асосида фаолият кўрсатувчи давлат институтлари билан боғлиқ масалалар Ўзбекистонда ҳуқуқий давлатчиликнинг қарор топишига тааллуқли муаммолар силсиласида муҳим ўрин тутди. Чунки XXI асрнинг бошларига келиб оддий бир ҳақиқат – тўла ваколатга эга бўлган парламентсиз мамлакатда тўлақонли демократия бўлиши мумкин эмаслиги яққол кўзга ташланиб қолди. Бинобарин, фуқаролар демократия тўғрисидаги тасавурларини аввало давлатни идора этишда ўзлари иштирок этишларининг реал имконияти билан, қолаверса парламент орқали қонун ижодкорлиги жараёнига таъсир кўрсата олиш имкониятлари билан боғлайдилар.

Парламент тарихи асрлар билан ўлчанади. Замонлар ўзгариши билан парламентларнинг роли ҳам изчил ўзгариб, унинг моҳияти янги ғоялар, тамойиллар билан, шаклланиш ва фаолият кўрсатиш тажрибаси билан бойиб бормоқда. Парламентаризм ғояси биринчи минг йиллик бўсағасида Римда, Англия ва Испанияда халқ мажлислари шаклида юзага келган бўлиб, шундан сўнг давлат анжумани даражасига кўтарилгунга қадар яна бир неча тараққиёт босқичларидан ўтди.

Парламент тарихи жуда узоққа бориб тақалиб, ушбу атама французча “parler – гапирмоқ” сўзидан келиб чиққан. Парламент бугунги кунда ҳокимиятлар бўлиниши тамойили амал қиладиган давлатларда қонунчилик ва вакиллик органнинг олий органидир. Бугунги кунда жаҳоннинг жуда кўплаб мамлакатларида парламент икки палатали асосда фаолият кўрсатади. Зеро, парламентлар ўз тузилиши жиҳатидан бир (юникамерал) ёки икки палатали (бикамерал) бўлиши мумкин [2]. Парламент борасида 200 йиллик тарихга эга Италия, Франция, Германия каби давлатларнинг 100 йил аввал қабул қилган қонунлари ҳалигача ўз кучини йўқотмасдан ўз халқи учун хизмат қилиб келаётганлиги Парламентнинг нақадар кучли норма ижодкорлигига эга эканлигидан дарак беради. XIII асрда шаклланган дастлабки парламентлар, энг аввало, қирол сиёсатини назорат қилиш мақсадини кўзлаган. Шу жиҳатдан, Б.Шантебу қайд этганидек, парламентнинг қонунчилик функцияси ҳам унинг назорат функциясидан келиб чиққандир [3]. А.Х.Саидовга кўра давлат ҳокимияти органлари тизимида қонун

чиқарувчи ҳокимиятининг устуворлиги парламент назорат функциясининг муҳим манбаси бўлиб ҳисобланади [4]. Бир сўз билан айтганда, парламент назорати давлат ҳокимиятининг бўлиниши принципига асосланиб, ҳокимият тармоқларининг ўзаро бир-бирини тийиб туриши ва мувозанат сақлашини таъминлайди ҳамда ҳокимият ваколатларининг бир орган томонидан ўзлаштирилишини олдини олади.

Миллий хавфсизлик кўп жиҳатдан давлатнинг сиёсий барқарорлигига боғлиқ бўлиб, муайян шароитда сиёсий барқарорликка таҳдидлар бутун миллий хавфсизликка таҳдидларга айланиши мумкин. Бу, айниқса, мумкин бўлган оқибатларнинг сабаблари ва таҳлилларини, биринчи навбатда, сиёсий етакчиликка ишончсизлик, давлат ҳокимияти тузилмалари ва сиёсий етакчиларнинг паст рейтинги ҳамда парламентнинг миллий хавфсизликни таъминлаш бўйича ваколат ва амалдаги ҳаракатлари орқали кўринади. Бу йўналишда нафақат парламент балки бошқа идоравий тузилмаларнинг ҳам фаолияти ҳамда ўзаро ҳамкорлиги масалалари муҳим ўрин тутади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони билан тасдиқланган 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини «Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили»да амалга оширишга оид Давлат дастурида қонун ижодкорлиги ва

парламент назоратини амалга оширишнинг амалдаги механизмлари самарадорлигини ошириш бўйича муҳим вазифалар белгиланган [5].

Маълумки, ҳар бир давлатнинг асосий қонунидан жой олган жиҳатлар сифатида шахслар эркинлиги ва хавфсизлиги ҳамда адолатли муҳитни яратиш, ўз халқининг хавфсизлиги ва ишончли ҳимоясини таъминлаш билан бирга уларнинг эркин ҳаракатланишига кўмаклашишдан иборатдир. Айни ушбу масалаларни биз миллий хавфсизликнинг асосий тамойилларига киритишимиз мумкин.

Академик А.А. Кокошиннинг қуйидаги фикрлари аҳамиятга молик, “барча Ғарб давлатлари камида иккита умумий хусусиятга эга. Улар миллий хавфсизлик тизимига киритилган соҳаларда фуқаролик бошқарувининг аниқ тизимининг мавжудлиги ва бу сиёсатни амалга оширишда парламентларнинг муҳим ўрин тутишлиги” [6]. Айни шу жиҳатдан парламент ва ижро ҳокимияти ўртасида миллий хавфсизликни белгилаш билан боғлиқ ҳамкорликда парламент устувор кучга эга бўлиши лозим.

Парламентнинг давлат ва жамиятдаги ижтимоий муносабатларни ривожлантиришдаги роли асосан қонунчилик органи сифатида давлат ва жамият ҳаёти учун муҳим бўлган умумий қоидаларни ишлаб чиқиш ҳамда ижро ҳокимияти ва бошқа давлат тузилма ва институтларнинг ҳаракатларини назорат қилиш ҳамда мувофиқлаштиришдан иборат. Парламент миллий хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ муносабатларга кўпроқ ўзининг назорат функцияси орқали киришади. Хусусан,

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони маҳаллий давлат бошқарувини демократлаштиришни ва модернизациялашни давом эттиришда муҳим роль ўйнади [7]. Концепцияда бошқарувнинг вертикал тизими механизмларини ва ижро этувчи ҳокимият органларининг ўзаро ҳамкорлигини такомиллаштириш давлат бошқаруви тизимини тубдан ислох қилиш бўйича маъмурий ислохотларнинг асосий йўналишлари ва вазифаларидан бири этиб белгиланди. Парламент назорат функциясининг сиёсий моҳияти ҳокимиятни бўлишнинг демократик ташкилий тизими шароитида халқ ўзи ишониб ҳокимият ваколатини топширган барча тузилмалар фаолиятини назорат қилиш ҳуқуқига эга эканида намоён бўлади. Назорат функциясини амалга оширишдан асосий мақсад – ижро ва суд ҳокимияти органлари билан мувофиқлаштирувчи ҳамкорлик орқали жойлардаги реал аҳволни ўрганиш асосида барча минтақаларда қонунлар ижросини амалий яхшилаш, қонунларни амалга ошириш механизмини такомиллаштиришдир [8]. В.Е.Чиркин ҳам ўхшаш фикрни билдириб, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият тармоқлари ҳамкорлиги ва алоқадорлиги жуда зарурлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, бундай ҳамкорлик “бир-бирини тийиб туриш ва мувозанатда сақлаш” ғояси билан бир қаторда ҳозирги замон давлат ҳокимияти

бўлиниши принципнинг муҳим ва ажралмас таркибий қисмидир [9].

Р.Р.Ҳакимовнинг фикрига кўра эса, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ижро этувчи ҳокимият билан ўзаро муносабатлари нисбатини таҳлил қилиш орқали амалиётда, “ушбу нисбат кўпроқ ижро этувчи ҳокимият томон оғишини”, шу боис парламентнинг ижро этувчи ҳокимиятга нисбатан ваколатларини амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш зарурлиги ҳақида айтиб ўтган [10].

Юқоридаги фикрларни қўллаб-қувватлаган ҳолда ваколатлар билан боғлиқ жиҳатларни аввало хавфсизлик соҳасидаги жиҳатлар билан боғлаш алоҳида аҳамият касб этади. Шунингдек, керакки, ривожланган мамлакатларда парламент миллий хавфсизлик билан боғлиқ жараёнларда етакчи рол ўйнаш билан бирга, ушбу йўналишнинг асосий тамойилларини белгилаб беради. Шунингдек, ижро этувчи ҳокимият тузилмалари ва тизимида жамият ривожланиши эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда диалектик равишда тузилмавий ўзгаришлар юз бериб туриши, натижада ташкилий-ҳуқуқий шаклларнинг тез-тез ўзгариб туриши ушбу орган вазифа ва функциялари ҳамда мақомида ҳам ўзгаришларга олиб келиши, бу ҳолат эса ўз навбатида ортиқча қоғозбозлик ва ташкилий ишларга эҳтиёж туғдиради.

Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида парламент давлатимиз раҳбарининг ташаббуси билан ишлаб чиқилган, очиқ, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи ҳамкорликка қаратилган, Ватанимиз миллий манфаатларини ҳимоя қилишга ҳамда илгари суришга

асосланган ташқи сиёсий йўлнинг фаол иштирокчисига айланди. Ўз навбатида, қуйи палатанинг парламентлараро ҳамкорлик алоқалари мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларга мос равишда янги сифат босқичига кўтарилди.

Хавфсизлик масалалари ҳозир ўтмишга нисбатан анча кенг нуқтаи назардан қаралмоқда. Хавфсизлик бугунга келиб, фақат шахсий ҳимоя, ҳарбий таҳдидлар ва қуролли ҳужумлардан ҳимояланиш эмас, балки ҳар бир давлатнинг асосий устувор мақсад ва вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда. Зеро, хавфсизлик тушунчаси анча кенг бўлиб, у эпидемиялар ва юқумли касалликлар қарши ҳимоя, терроризм ва уюшган жиноятчиликка қарши кураш, “хавфсиз фуқаро” ва ишончли озиқ-овқат таъминоти хавфсизлигини таъминлаш, ҳалокатли иқлим ўзгаришини олдини олиш каби турли масалаларни ўз ичига олади. Мамлакатлар глобаллашувнинг ўсиши туфайли ташқи дунёга тобора кўпроқ қарам бўлиб бормоқда. Ҳар бир давлат ўз ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари, ресурсларнинг мавжудлиги ва бошқа давлатлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш имкониятидан келиб чиққан ҳолда юзага келган муаммоларни ҳал қилади.

Фуқароларнинг турли фикр-мулоҳазаларини инобатга олган ҳолда тегишли қонунчиликни яратиш билан бирга парламент давлат бошқарувининг институционал тизимини бир меъёрда ишлашини таъминлаши натижасида демократик анъаналар ва фуқаролик назорати жараёнини биргаликда қўллаб-қувватлашда муҳим ўрин тутди. Кўплаб мамлакатларда парламент

кўпинча ижроия ҳокимиятини назорат қилувчи ҳамда президент таклифларини давлатнинг асосий қонуни қоидаларига мувофиқлаштирадиган расмий институт сифатида қаралади.

Шу билан бирга, парламент назорати уларни шакллантирган жамият иродаси парламентлари томонидан жамоатчилик билан таъминлашнинг бир шакли эканлиги яққол кўриниб турибди. Миллий хавфсизлик соҳасида парламент назорати кўпинча фуқаролар, жамият ва давлат учун молия-бюджет соҳаси, ҳуқуқ ва

эркинликлар соҳаси, ижтимоий сиёсат ва бошқалардан кам эмас. Шунингдек, парламентнинг ушбу йўналишдаги сиёсати халқаро ва миллий хавфсизлик ҳолатига ижобий ёки аксинча, салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Бундан ташқари, парламент муаммолари (яъни, маълум даражада жамоатчилик) бу соҳадаги назорат, унинг шаффофлиги, мавжудлик даражаси ва самарадорлиги, ва унга ижро етувчи ҳокимият органлари етарли жавоб ҳар доим фуқароларнинг қаттиқ қизиқиш уйғотади.

References:

1. Исламов З.М. Проблема власти: ее понимание, назначение, социальная ценность. – Т.: ТГЮИ. – 2003. С.13
2. Тарихий тажрибада уч ва ундан ортиқ палатали парламентлар ҳам фаолият юритганлиги маълум. Мисол учун, ЖАР нинг 1983 йилги Конституциясига биноан мамлакат парламенти уч палатадан иборат бўлган. Бу ҳақда қаранг: Булаков О.Н. К вопросу о бикамеральной системе парламентов // Правоведение. -2003. - № 4.-С. 23
3. Le controle parlementaire. Documents reunis et commentes par Chantebout V. La Documentation francaise. – Paris. – 1988, septembre, № 1.14. p.2.
4. Саидов А.Х. Парламент назорати назариясининг долзарб муаммолари. // Фалсафа ва ҳуқуқ. 2006.-№2. -Б.6-9.
5. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 06/22/89/0227-сон, 21.04.2022 й., 06/22/113/0330-сон.
6. Кокошин А.А. Стратегическое управление: теория, исторический опыт, сравнительный анализ, задачи для России. М.: МГИМО (У) МИД РФ; РОССПЭН, 2003 51 б.
7. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 37-сон, 979-модда.
8. Усмонов М.А. “Хавфсизлик ва мудофаани таъминлаш бўйича давлат функциясининг назарий ва ҳуқуқий асослари”. юрид. фан. номзоди. ... дис. – Тошкент, 2010. 68-б.
9. Чиркин В.Е. Основы сравнительного государственного управления. М.: Юрист, 2001. - С.85.
10. Ҳақимов Р.Р. Давлат ҳокимияти тизимида парламент: назария ва амалиёт муаммолари. юрид. фан. номз. ... дисс. автореф. -Т.: (26 б.) -Б.14.
11. Юлдашов А., Чориев М. Договорно-правовые отношения в области авторского права и ответственности за нарушение авторского права: национальный и зарубежный опыт // Общество и инновации. – 2020. – Т. 1. – №. 1/s. – С. 511-522.

12. Юлдашов А. Интеллектуал мулк бўйича миллий стратегияларнинг аҳамияти ва бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилотининг бу борада тутган ўрни //Юрист ахборотномаси. – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 53-59.
13. Юлдашов А. Географик кўрсаткич тушунчаси ва иқтисодиётни мустаҳкамлашда унинг тутган ўрни //Юрист ахборотномаси. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 249-257.
14. Yuldashov, A. A. "Government policies related to social protection of disabled persons in Uzbekistan: National and international aspects." (2012): 186-191.
15. Abdugopirovich, Yuldashov Abdumumin. "Types Of Legal Protection Of A Trademark (Service Mark) In Foreign Countries: The Example Of The Madrid System." Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT) 12.4 (2021): 1068-1073.
16. Abdugopirovich, Y.A. and Abduvali o'g'li, M.S. 2022. MUALLIFLIK HUQUQLARINI JAMOAVIY BOSHQARISH AMALIYOTI: JAHON TAJRIBASI VA O'ZBEKISTON. Modern Journal of Social Sciences and Humanities. 5, (Jun. 2022), 254–263.
17. Yuldashov A., Usmonov V. Copyright Protection in Uzbekistan by The Collective Management Organizations //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 25. – С. 185-188.
18. Тўрақулова Н., Юлдашов А. Интеллектуал мулк ҳуқуқи ҳимоя қилиш механизмини такомиллаштиришда халқаро шартномаларнинг ўрни ва аҳамияти //Conferencea. – 2022. – С. 467-471.
19. A Yuldashov, SN Shanmuka - Central Asian Academic Journal of Scientific Research. ISSN: 2181-2489 VOLUME 2 | ISSUE 6 | 2022.
20. Юлдашов А. А. Необходимость участия Республики Узбекистан в международных рейтингах и индексах в области интеллектуальной собственности //Электронный инновационный вестник. – 2021. – №. 1. – С. 18-20.